

Over
de toekomst
van onze
onderwijs-
instellingen

Friedrich Nietzsche

Vertaald door Thomas Heij

Woord vooraf door
Paul van Tongeren

Inhoudsopgave

Woord vooraf door Paul van Tongeren	7
Over de toekomst van onze onderwijsinstellingen	
Inleiding	15
Voorwoord	21
Eerste lezing	25
Tweede lezing	47
Derde lezing	69
Vierde lezing	89
Vijfde lezing	111
Verantwoording	133
Nawoord	137

Inleiding

De titel die ik aan mijn lezingen heb gegeven, moest net als elke titel zo precies, duidelijk en krachtig mogelijk zijn, maar is, zoals ik nu besef, door een overdaad aan precisie te kort uitgevallen en daardoor weer onduidelijk geworden, waardoor ik moet beginnen met het geven van een verklaring aan mijn geachte luisteraars voor deze titel en daarmee de bedoeling van deze lezingen, en met me te verontschuldigen waar nodig. Dus als ik heb beloofd om over de toekomst van onze onderwijsinstellingen te spreken, heb ik het in eerste instantie niet over de specifieke toekomst en verdere ontwikkeling van zulke instituten in Bazel. Al lijkt het vaak of veel van mijn algemene beweringen geïllustreerd zouden kunnen worden aan de hand van onze plaatselijke onderwijsinstellingen, ik ben niet degene die deze voorbeelden geeft en wens daarom ook niet de verantwoordelijkheid te dragen voor dergelijke toepassingen, juist omdat ik me te onbekend en onervaren beschouw en me veel te weinig geworteld voel in de omstandigheden hier om zo'n bijzondere configuratie van onderwijsinstellingen goed te kunnen beoordelen of zelfs met enige zekerheid hun toekomst te kunnen voorspellen. Anderzijds ben ik me des te bewuster van de plaats waarin ik deze lezingen geef, namelijk een stad die het onderwijs en de opvoeding van haar inwoners probeert te bevorderen op een onevenredig grote wijze en met een voor

grotere staten bijna beschamende maatstaf. Ik vergis me dus zeker niet als ik vermoed dat waar men zoveel meer voor deze dingen *doet*, men er ook zoveel meer over *nadenkt*. Dat moet precies mijn wens, of zelfs voorwaarde zijn: om hier in intellectueel contact te zijn met toehoorders die net zozeer hebben nagedacht over opvoedings- en onderwijskwesties als dat ze bereid zijn het juiste te bevorderen. En alleen aan zulke toehoorders zal ik duidelijk kunnen maken wat ik bedoel, gezien de omvang van mijn ambities en de beperkte tijd – toehoorders die meteen doorzien wat ik slechts kan aanduiden, zelf aanvullen wat ik moet verzwijgen, en alleen maar ergens aan herinnerd en niet onderwezen hoeven worden.

Waar ik dus volledig moet weigeren gezien te worden als een officieuze raadgever voor scholings- en opvoedingskwesties in Bazel, ben ik nog minder geneigd om voorspellingen over de toekomst van het onderwijs en onderwijsmiddelen te doen vanuit het perspectief van álle hedendaagse cultuurvolkeren. Door zo'n enorm weids uitzicht raak ik verblind, zoals mijn blik vervaagt wanneer iets te dichtbij komt. Onder 'onze' onderwijsinstellingen versta ik dus niet specifiek de instellingen in Bazel, noch alle talloze vormen die er tegenwoordig bij alle volkeren bestaan, maar de *Duitse instituties* van dit slag, zoals die ook hier te vinden zijn. We zullen ons bezighouden met de toekomst van deze Duitse instituties, dat wil zeggen de toekomst van de Duitse *Volksschule*, de Duitse *Realschule*, het Duitse gymnasium en de Duitse universiteit.¹ Laten we daarbij voorlopig geen vergelijkingen trekken of waardeoordelen vellen en ons niet bezondigen aan de vleiende illusie dat onze toestand ten opzichte van andere cultuurvolkeren in het algemeen voor-

1 *Volksschule*: openbare basisscholen die aan het begin van de negentiende eeuw overal in Duitsland opkwamen. *Realschule*: middelbaar, praktisch onderwijs, vergelijkbaar met mavo en havo.

beeldig en onovertroffen is. Het volstaat dat het onze scholen zijn, en ze hangen niet toevalligerwijs met ons samen, ze zijn niet zomaar als een gewaad om ons heen gehangen. Ze zijn als levende monumenten van belangrijke culturele bewegingen, in sommige vormen zelfs stokoude huisraad², die ons verbinden met het volksverleden. Ze zijn in wezen zo'n heilige en eerbiedwaardige nalatenschap dat ik over de toekomst van onze onderwijsinstellingen alleen zou kunnen spreken in een poging de ideale geest waaruit ze zijn voortgekomen te benaderen. Daarbij staat het voor mij vast dat de talrijke veranderingen die recentelijk aan die onderwijsinstellingen werden doorgevoerd om ze 'eigentijds' te maken, grotendeels slechts ombuigingen en afwijkingen zijn van de oorspronkelijke, verheven tendens die hun grondslag is. Wat we van de toekomst durven hopen is een zodanig algehele vernieuwing, verfrissing en zuivering van de Duitse geest dat daaruit ook deze instellingen als herboren tevoorschijn komen en er dan, na deze wedergeboorte, tegelijk oud en nieuw uitzien, terwijl ze nu meestal alleen beweren 'modern' en 'eigentijds' te zijn.

Alleen met het oog op die hoop spreek ik over een toekomst voor onze onderwijsinstellingen. Dat is het tweede punt dat ik ter verontschuldiging moet toelichten. Een profeet willen zijn is wel het grootste wat je jezelf kunt aanmatigen, dus klinkt het al belachelijk als je verklaart dat je geen profeet wilt zijn. Niemand kan de toekomst van ons onderwijs en de bijbehorende toekomst van onze opvoedingsmiddelen en -methoden voorstellen als hij niet kan bewijzen dat dit toekomstige onderwijs niet nu al ergens in enige mate te vinden is en zich enkel hoeft te verspreiden om een bepalende invloed op de scholen en op-

2 *Urväterhausrath*: verwijzing naar *Faust*, vert. C.S. Adama van Scheltema, Eerste Deel, r. 408.

voedingsinstituten te hebben. Staat u me dus toe om, zoals een Romeinse haruspex, alleen op basis van de ingewanden van het heden de toekomst te voorspellen – wat in dit geval niet meer of minder betekent dan het voorspellen van de uiteindelijke overwinning van een al bestaande onderwijstendens, zelfs al is die op dit moment niet geliefd, geëerd of wijdverspreid. Hij zal niettemin overwinnen, neem ik vol vertrouwen aan, omdat hij de grootste en machtigste bondgenoot heeft: de *natuur*. Daarbij moeten we uiteraard niet verzwijgen dat veel vooronderstellingen van onze moderne onderwijsmethoden een onnatuurlijk karakter hebben en dat de meest rampzalige zwaktes van onze tijd juist met die onnatuurlijke onderwijsmethoden samenhangen. Wie zich één voelt met de huidige stand van zaken en die als ‘vanzelfsprekend’ beschouwt, is niet te benijden om dat gevoel, noch om dat schandalige modewoord ‘vanzelfsprekend’. Maar wie zich daar lijnrecht tegenover opstelt en al wanhopig is geworden, voelt ook geen noodzaak meer om te strijden en kan zich alleen maar aan de eenzaamheid en het alleen-zijn overgeven. Tussen die ‘vanzelfsprekenden’ en de eenzamen staan echter de *strijdenden*, dat wil zeggen mensen met hoop, van wie de grote Schiller het edelste en verhevenste voorbeeld is, zoals Goethe hem in zijn epiloog bij ‘Het lied van de klok’ beschrijft:

*Nun glühte seine Wange roth und röther
Von jener Jugend, die uns nie entfliegt,
Von jenem Muth, der, früher oder später,
Den Widerstand der stumpfen Welt besiegt,
Von jenem Glauben, der sich stets erhühlet
Bald kühn hervordrängt, bald geduldig schmiegt,
Damit das Gute wirke, wachse, fromme,
Damit der Tag dem Edlen endlich komme.*

Nu werden zijn wangen roder en roder,
 door een jeugd die ons nimmer verlaat,
 door een moed die eenmaal, vroeg of laat,
 de weerstand van de afgestompte wereld verslaat,
 door een geloof dat almaar toeneemt in kracht,
 dat soms moedig optreedt en soms geduldig wacht,
 waardoor het goede werkzaam weet te groeien,
 waardoor eens de dag komt dat de edele zal bloeien.

Wat ik tot dusver heb gezegd kan door mijn geachte toehoorders worden opgevat als een voorwoord, dat slechts tot taak heeft de titel van mijn lezingen te illustreren en te vrijwaren van eventuele misverstanden en onterechte eisen. Om nu bij aanvang van mijn bespiegelingen over te gaan van de titel naar het onderwerp zelf en de gedachtegang te beschrijven van waaruit ik onze onderwijsinstellingen wil beoordelen, moet een duidelijk geformuleerde stelling elke nieuwkomer er als een wapenschild aan herinneren wiens woning en hoeve hij gaat betreden – tenzij hij na het zien van zo'n wapenschild die woning en hoeve liever de rug toekent. Mijn stelling is de volgende.

Twee op het oog tegengestelde stromingen, met een even verderfelijke uitwerking en uiteindelijk dezelfde uitkomst, beheersen tegenwoordig onze oorspronkelijk op totaal andere fundamenteën gebouwde onderwijsinstellingen: enerzijds de drang naar de grootst mogelijke *verbreding* en *verspreiding* van onderwijs, anderzijds de drang naar het *beperken* en *verzwakken van het onderwijs* zelf. De eerste tendens wil dat onderwijs in een zo groot mogelijke kring verspreid wordt; in de andere tendens wordt het onderwijs juist aangemoedigd zijn hoogste, meest edele en verheven aanspraken op te geven en zich ondergeschikt te maken aan een andere levensvorm, namelijk die van de staat. In het licht van deze rampzalige tendensen van

verbreding en beperking zou de toestand volledig hopeloos zijn als het onmogelijk was om twee tegenovergestelde tendensen – waarlijk Duitse tendensen die toekomst hebben – aan een overwinning te helpen, dat wil zeggen de neiging om het onderwijs te *vernauwen* en te *concentreren*, als tegenhanger van de grootst mogelijke verbreding, en de neiging naar *versterking* en *autonomie* van het onderwijs, als tegenhanger van de beperking. Dat wij die overwinning mogelijk achten, wordt gerechtvaardigd door de wetenschap dat de twee tendensen van verbreding en beperking indruisen tegen de eeuwig onveranderlijke bedoelingen van de natuur, zoals ook de concentratie van ware vorming bij een kleine groep mensen een noodzakelijke wet van diezelfde natuur en een algemene waarheid is, terwijl die twee andere neigingen slechts kunnen uitmonden in een valse cultuur.

Massa's studenten, veel geld verdienen, een flitsende carrière, hyperspecialisatie, nut en nivellering: is dat waar het onderwijs om draait? Friedrich Nietzsche dacht van niet. Als jonge hoogleraar veegde hij in vijf lezingen de vloer aan met het onderwijs uit zijn tijd.

Over de toekomst van onze onderwijsinstellingen is de nieuwe Nederlandse vertaling van die lezingen van Nietzsche. Ze houden ons een ongemakkelijke spiegel voor en zetten iedereen die met onderwijs te maken heeft aan tot denken.

‘Wie haast heeft, leest in het geheel niet.’

– Friedrich Nietzsche